

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ

της 20ής Σεπτεμβρίου 2001 *

Στην υπόθεση C-453/99,

που έχει ως αντικείμενο αίτηση του Court of Appeal (England & Wales) (Civil Division) (Ηνωμένο Βασίλειο) προς το Δικαστήριο, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 234 ΕΚ, με την οποία ζητείται, στο πλαίσιο της διαφοράς που εκκρεμεί ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου μεταξύ

Courage Ltd

και

Bernard Crehan

και μεταξύ

Bernard Crehan

και

Courage Ltd κ.λπ.,

η έκδοση προδικαστικής απόφασης ως προς την ερμηνεία του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρου 81 ΕΚ) και ορισμένων άλλων διατάξεων του κοινοτικού δικαίου,

* Γλώσσα διαδικασίας: η αγγλική.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ,

συγκείμενο από τους G. C. Rodríguez Iglesias, Πρόεδρο, C. Gulmann, M. Wathelet (εισηγητή) και Β. Σκουρή, προέδρους τμήματος, D. A. O. Edward, P. Jann, L. Sevón, F. Macken, N. Colneric, J. N. Cunha Rodrigues και C. W. A. Timmermans, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: J. Mischo
γραμματέας: L. Hewlett, υπάλληλος διοικήσεως,

λαμβάνοντας υπόψη τις γραπτές παρατηρήσεις που κατέθεσαν:

- η Courage Ltd, εκπροσωπούμενη από τον N. Green, QC, ενεργούντος κατ' εντολήν της A. Molyneux, solicitor,
- ο B. Crehan, εκπροσωπούμενος από τους D. Vaughan, QC, και M. Brealey, barrister, ενεργούντες κατ' εντολήν του R. Croft, solicitor,
- η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, εκπροσωπούμενη από τον J. E. Collins, επικουρούμενο από τον K. Parker, QC,
- η Γαλλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις K. Rispal-Bellanger και R. Loosli-Surrans,
- η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον U. Leanza,

- η Σουηδική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την L. Nordling και τον I. Simfors,

- η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τον K. Wiedner, επικουρούμενο από τον N. Khan, barrister,

έχοντας υπόψη την έκθεση ακροατηρίου,

αφού άκουσε τις προφορικές παρατηρήσεις της Courage Ltd, εκπροσωπούμενης από τους N. Green και M. Gray, barrister, του B. Crehan, εκπροσωπούμενου από τους D. Vaughan και M. Brealey, της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου, εκπροσωπούμενης από τους J. E. Collins και K. Parker, και της Επιτροπής, εκπροσωπούμενης από τους K. Wiedner και N. Khan, κατά τη συνεδρίαση της 6ης Φεβρουαρίου 2001,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 22ας Μαρτίου 2001,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Με διάταξη της 16ης Ιουλίου 1999, που περιήλθε στο Δικαστήριο στις 30 Νοεμβρίου 1999, το Court of Appeal (England & Wales) (Civil Division) υπέβαλε, δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, τέσσερα προδικαστικά ερωτήματα σχετικά με την ερμηνεία του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρου 81 ΕΚ) και ορισμένων άλλων διατάξεων του κοινοτικού δικαίου.

- 2 Τα ερωτήματα αυτά ανέκυψαν στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ της εταιρείας Courage Ltd (στο εξής: Courage) και του B. Crehan, εμπόρου ποτών, σχετικά με ορισμένες παραδόσεις ζύθου την αξία των οποίων ο τελευταίος δεν εξόφλησε.

Τα πραγματικά περιστατικά στην κύρια δίκη και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 3 Το 1990 η Courage, ζυθοποιία που κατέχει στο Ηνωμένο Βασίλειο το 19 % των πωλήσεων ζύθου στην αγορά, και η Grand Metropolitan (στο εξής: Grand Met), εταιρία με διάφορα συμφέροντα στον τομέα των ξενοδοχείων και των εστιατορίων, συμφώνησαν να συγχωνεύσουν τα ποτοπωλεία τους (στο εξής: pubs) τα οποία εκμισθώνουν. Προς τούτο, μεταβίβασαν τις αντίστοιχες pubs στην Innpreneur Estates Ltd (στο εξής: IEL), εταιρία στην οποία μετέχουν με το ίδιο ποσοστό η Courage και η Grand Met. Η σύμβαση που συνήφθη μεταξύ IEL και Courage προέβλεπε ότι όλοι οι μισθωτές της IEL έπρεπε να αγοράζουν τον ζύθο τους αποκλειστικά από την Courage. Η Courage ήταν υποχρεωμένη να παραδίδει τις παραγγελλόμενες ποσότητες ζύθου στις τιμές των τιμοκαταλόγων που ίσχυαν στις εκμισθωμένες από την IEL pubs.
- 4 Η IEL υπέβαλε στους μισθωτές της ένα τυποποιημένο μισθωτήριο. Μολονότι το ύψος του μισθώματος μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο διαπραγματεύσεων με τον πιθανό μισθωτή, εντούτοις η υποχρέωση αποκλειστικής προμήθειας και οι λοιπές ρήτρες της συμβάσεως δεν ήταν διαπραγματεύσιμες.
- 5 Το 1991 ο B. Crehan συνήψε με την IEL δύο εικοσαετείς συμβάσεις μισθώσεως με τις οποίες ανέλαβε την υποχρέωση αγοράς αποκλειστικά από την Courage. Το μίσθωμα μπορούσε να αναπροσαρμοστεί ανά πενταετία, μόνον προς τα άνω, ώστε να συμπίπτει με το κατά περίπτωση υψηλότερο ποσό είτε του μισθώματος της αμέσως προηγούμενης περιόδου είτε του καλύτερου μισθώματος της ελεύθερης αγοράς που θα μπορούσε να επιτευχθεί για την υπόλοιπη μισθωτική περίοδο με βάση τους λοιπούς όρους της μισθώσεως. Ο μισθωτής έπρεπε να αγοράζει μια ελάχιστη ποσότητα συγκεκριμένων ειδών ζύθου και η IEL δεχόταν να προμηθεύει η Courage τον μισθωτή με τα συγκεκριμένα είδη ζύθου στις τιμές του τιμοκαταλόγου της Courage.

- 6 Το 1993 η Courage, ενάγουσα στην κύρια δίκη, άσκησε αγωγή κατά του B. Crehan, εναγομένου στην κύρια δίκη, ζητώντας να της επιδικαστεί ποσό ύψους 15 266 λιρών στερλινών (GBP) που αντιστοιχούσε στις παραδόσεις ζύθου των οποίων η αξία δεν είχε εξοφληθεί. Αφενός, ο B. Crehan αμφισβήτησε τη βασιμότητα της αγωγής αυτής, υποστηρίζοντας ότι η υποχρέωση αγοράς αντέβαινε στο άρθρο 85 της Συνθήκης. Αφετέρου, άσκησε ανταγωγή ζητώντας αποζημίωση.

- 7 Ο B. Crehan υποστήριξε ότι η Courage πωλούσε τον ζύθο της στους ανεξάρτητους ιδιοκτήτες pubs σε τιμές σημαντικά κατώτερες από αυτές του τιμοκαταλόγου που ίσχυαν για τους μισθωτές της IEL που διατηρούσαν ποτοπωλεία και δεσμεύονταν από αυτή μέσω της ρήτρας αποκλειστικής προμήθειας. Ο B. Crehan υποστήριξε ότι η διαφορά αυτή στις τιμές είχε ως συνέπεια να μειωθούν τα κέρδη των εμπόρων ποτών που δεσμεύονταν από τη ρήτρα αυτή και να εξαναγκαστούν να εγκαταλείψουν τη δραστηριότητά τους.

- 8 Το τυποποιημένο μισθωτήριο που χρησιμοποιούσαν η Courage, η Grand Met και οι θυγατρικές τους γνωστοποιήθηκε το 1992 στην Επιτροπή. Το 1993 η Επιτροπή δημοσίευσε ανακοίνωση κατ' εφαρμογήν του άρθρου 19, παράγραφος 3, του κανονισμού 17 του Συμβουλίου, της 6ης Φεβρουαρίου 1962, πρώτου κανονισμού εφαρμογής των άρθρων 85 και 86 της Συνθήκης (ΕΕ ειδ. έκδ. 08/001, σ. 25), δηλώνοντας την πρόθεσή της να χορηγήσει εξαίρεση βάσει του άρθρου 85, παράγραφος 3, της Συνθήκης.

- 9 Η γνωστοποίηση αποσύρθηκε τον Οκτώβριο του 1997 κατόπιν εισαγωγής από την IEL ενός νέου τυποποιημένου μισθωτηρίου, το οποίο επίσης γνωστοποιήθηκε στην Επιτροπή. Ωστόσο, η νέα μίσθωση δεν τίθεται εν αμφιβόλω στην εν προκειμένω κύρια δίκη, δεδομένου ότι οι αγωγές που ασκήθηκαν αφορούσαν την εφαρμογή της ρήτρας αποκλειστικής προμήθειας που προέβλεπε η παλαιά μίσθωση.

- 10 Το σκεπτικό που οδήγησε το Court of Appeal να υποβάλει προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο είναι το ακόλουθο.

- 11 Κατά το αιτούν δικαστήριο, το αγγλικό δίκαιο δεν επιτρέπει στο συμβαλλόμενο μέρος μιας παράνομης συμβάσεως να ζητήσει αποζημίωση από τον αντισυμβαλλόμενο του. Ως εκ τούτου, και αν ακόμα γίνει δεκτό ότι είναι βάσιμος ο ισχυρισμός που προβάλλει προς άμυνά του ο B. Crehan, ότι η μίσθωση που συνήψε αντιβαίνει στο άρθρο 85 της Συνθήκης, η ανταγωγή του περί αποζημίωσης είναι κατά το αγγλικό δίκαιο απαράδεκτη.
- 12 Εξάλλου, το Court of Appeal είχε κρίνει, με απόφαση προγενέστερη της διατάξεως περί παραπομπής, χωρίς να θεωρήσει αναγκαία την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο Δικαστήριο σχετικά με το σημείο αυτό, ότι με το άρθρο 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης σκοπείται η προστασία των τρίτων, ανταγωνιστών ή καταναλωτών, και όχι των συμβαλλομένων στην παράνομη σύμβαση. Αυτοί είναι στην πραγματικότητα οι υπαίτιοι και όχι τα θύματα του περιορισμού του ανταγωνισμού.
- 13 Το Court of Appeal τονίζει ότι το Ανώτατο Δικαστήριο των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής έκρινε, με την απόφαση Perma Life Mufflers Inc. κατά Int'l Parts Corp. [392 US 134 (1968)], ότι ο συμβαλλόμενος σε συμφωνία που αντιβαίνει στη νομοθεσία περί ανταγωνισμού μπορεί, εφόσον βρίσκεται σε υποδεέστερη οικονομική θέση, να ασκήσει αγωγή αποζημίωσης κατά του αντισυμβαλλομένου του.
- 14 Για τον λόγο αυτό, το Court of Appeal διερωτάται ως προς το αν είναι σύμφωνος με το κοινοτικό δίκαιο ο λόγος απαραδέκτου που προβλέπει το αγγλικό δίκαιο σε σχέση με τις αξιώσεις του B. Crehan που περιγράφονται ανωτέρω στη σκέψη 6 της παρούσας αποφάσεως.
- 15 Στην περίπτωση που το κοινοτικό δίκαιο παρέχει στο συμβαλλόμενο μέρος μιας συμβάσεως, που ενδέχεται να περιορίζει ή να στρεβλώνει τον ανταγωνισμό, έννομη προστασία παρεμφερή με αυτή που του παρέχει η νομοθεσία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, το Court of Appeal επισημαίνει ότι υπάρχει πιθανώς σύγκρουση μεταξύ της αρχής της δικονομικής αυτονομίας και της αρχής της ομοιορφούς εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου.

16 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Court of Appeal αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

- «1) Πρέπει το άρθρο 81 ΕΚ να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι ο συμβαλλόμενος σε απαγορευμένη σύμβαση αποκλειστικής προμηθείας καταστήματος μπορεί να επικαλεστεί το άρθρο αυτό προκειμένου να ζητήσει ένδικο προστασία (relief) έναντι του αντισυμβαλλομένου του;
- 2) Αν η απάντηση στο πρώτο ερώτημα είναι καταφατική, δικαιούται ο συμβαλλόμενος που προσέφυγε δικαστικώς να ζητήσει αποζημίωση για τις ζημιές που ισχυρίζεται ότι προέκυψαν συνεπεία της εκ μέρους του συνομολογήσεως στη σύμβαση της απαγορευμένης βάσει του άρθρου 81 ρήτρας;
- 3) Μπορεί να γίνει δεκτή ως σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο διάταξη του εθνικού δικαίου που ορίζει ότι τα δικαστήρια δεν πρέπει να επιτρέπουν στον ενάγοντα να προβάλλει και/ή να στηρίζεται στις ίδιες του τις παράνομες ενέργειες ως προαπαιτούμενο για την επιδίκαση αποζημιώσεως;
- 4) Αν η απάντηση στο τρίτο ερώτημα είναι ότι υπό ορισμένες περιστάσεις μια τέτοια διάταξη είναι δυνατό να αντίκειται στο κοινοτικό δίκαιο, ποιες περιστάσεις πρέπει το εθνικό δικαστήριο να λαμβάνει υπόψη του;»

Επί των ερωτημάτων

- 17 Με το πρώτο, το δεύτερο και το τρίτο ερώτημά του, τα οποία πρέπει να εξεταστούν από κοινού, το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν αν ο συμβαλλόμενος σε σύμβαση δυνάμενη να περιορίζει ή να νοθεύει τον ανταγωνισμό, κατά την έννοια του άρθρου 85 της Συνθήκης, μπορεί να επικαλεστεί την παράβαση της διατάξεως αυτής ενώπιον εθνικού δικαστηρίου προκειμένου να ζητήσει ένδικη προστασία (relief) έναντι του αντισυμβαλλομένου του και ιδίως να ζητήσει αποζημίωση για τη ζημία που ο συμβαλλόμενος αυτός ισχυρίζεται ότι υπέστη λόγω της εκ μέρους του συνολογίσεως στη σύμβαση της απαγορευμένης βάσει του άρθρου 85 ρήτρας και, κατά συνέπεια, αν αντίκειται στο κοινοτικό δίκαιο διάταξη του εθνικού δικαίου που δεν αναγνωρίζει σε ένα πρόσωπο το δικαίωμα να στηρίζεται στις δικές του παράνομες ενέργειες προκειμένου να επιτύχει την επιδίκαση αποζημιώσεως.
- 18 Στην περίπτωση κατά την οποία το κοινοτικό δίκαιο απαγορεύει εθνική διάταξη αυτού του είδους, το αιτούν δικαστήριο ερωτά, με το τέταρτο ερώτημά του, ποιες περιστάσεις πρέπει να λαμβάνονται υπόψη προκειμένου να κριθεί αν είναι βάσιμο αυτό το αίτημα αποζημιώσεως.
- 19 Πρέπει να υπομνησθεί, κατ' αρχάς, ότι η Συνθήκη δημιούργησε μια ιδιαίτερη έννομη τάξη, η οποία ενσωματώθηκε στα νομικά συστήματα των κρατών μελών και δεσμεύει τα δικαστήριά τους, υποκείμενα δε της εννόμου αυτής τάξεως δεν είναι μόνον τα κράτη μέλη, αλλά και οι υπήκοοί τους και ότι το κοινοτικό δίκαιο, όπως δημιουργεί υποχρεώσεις στους ιδιώτες, αναγνωρίζει επίσης δικαιώματα υπέρ των ιδιωτών· τα δικαιώματα αυτά γεννώνται όχι μόνον όταν τούτο προβλέπεται ρητώς στη Συνθήκη, αλλά και λόγω σαφών υποχρεώσεων που η Συνθήκη επιβάλλει τόσο στους ιδιώτες όσο και στα κράτη μέλη και στα κοινοτικά όργανα (βλ. αποφάσεις της 5ης Φεβρουαρίου 1963, 26/62, Van Gend en Loos, Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 861, της 15ης Ιουλίου 1964, 6/64, Costa, Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 1191, και της 19ης Νοεμβρίου 1991, C-6/90 και C-9/90, Francovich κ.λπ., Συλλογή 1991, σ. I-5357, σκέψη 31).

- 20 Δεύτερον, το άρθρο 85 της Συνθήκης συνιστά, σύμφωνα με το άρθρο 3, στοιχείο ζ', της Συνθήκης ΕΚ [νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο ζ', ΕΚ], θεμελιώδη διάταξη απαραίτητη για την εκπλήρωση των αποστολών που ανατέθηκαν στην Κοινότητα και, ειδικότερα, για τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς (βλ. απόφαση της 1ης Ιουνίου 1999, C-126/97, *Eco Swiss*, Συλλογή 1999, σ. I-3055, σκέψη 36).
- 21 Κατά τα λοιπά, η σπουδαιότητα μιας τέτοιας διατάξεως ώθησε τους συντάκτες της Συνθήκης να προβλέψουν ρητώς στο άρθρο 85, παράγραφος 2, της Συνθήκης ότι οι απαγορευμένες δυνάμεις του άρθρου αυτού συμφωνίες ή αποφάσεις είναι αυτοδικαίως άκυρες (βλ. προαναφερθείσα απόφαση *Eco Swiss*, σκέψη 36).
- 22 Η ακυρότητα αυτή, την οποία μπορούν να επικαλεστούν άπαντες, δεσμεύει τον δικαστή εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 85, παράγραφος 1, και εφόσον η οικεία συμφωνία δεν μπορεί να δικαιολογήσει τη χορήγηση εξαιρέσεως βάσει του άρθρου 85, παράγραφος 3, της Συνθήκης (σχετικά με το τελευταίο αυτό σημείο, βλ. μεταξύ άλλων απόφαση της 9ης Ιουλίου 1969, 10/69, *Portelange*, Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 103, σκέψη 10). Δεδομένου ότι η ακυρότητα που προβλέπει το άρθρο 85, παράγραφος 2, είναι απόλυτη, η συμφωνία που είναι άκυρη δυνάμει αυτής της διατάξεως δεν παράγει αποτελέσματα μεταξύ των συμβαλλομένων και δεν αντιτάσσεται σε τρίτους (βλ. απόφαση της 25ης Νοεμβρίου 1971, 22/71, *Béguelin*, Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 1001, σκέψη 29). Επιπλέον, η εν λόγω ακυρότητα είναι ικανή να έχει επιπτώσεις εφ' όλων των αποτελεσμάτων, παρελθόντων ή μελλόντων, της συμφωνίας ή της αποφάσεως (βλ. απόφαση της 6ης Φεβρουαρίου 1973, 48/72, *Brasserie de Haecht*, Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 355, σκέψη 26).
- 23 Τρίτον, πρέπει να υπομνηστεί ότι το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι τα άρθρα 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης και 86 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρο 82 ΕΚ) παράγουν άμεσο αποτέλεσμα στις μεταξύ ιδιωτών σχέσεις και γεννούν απ' ευθείας δικαιώματα υπέρ των υποκειμένων δικαίου τα οποία τα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα οφείλουν να προστατεύουν (βλ. αποφάσεις της 30ής Ιανουαρίου 1974, 127/73, *BRT* και *SABAM*, καλούμενη απόφαση *BRT I*, Συλλογή τόμος 1974, σ. 35, σκέψη 16, και

της 18ης Μαρτίου 1997, C-282/95 P, Guérin automobiles κατά Επιτροπής, Συλλογή 1997, σ. I-1503, σκέψη 39).

- 24 Από τις ανωτέρω σκέψεις προκύπτει ότι κάθε ιδιώτης δικαιούται να επικαλείται ενώπιον των δικαστηρίων την παράβαση του άρθρου 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης, έστω και αν αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος σε σύμβαση δυνάμενη να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό κατά την έννοια της διατάξεως αυτής.
- 25 Όσον αφορά τη δυνατότητα ασκήσεως αγωγής αποζημιώσεως για τη ζημία που προξένησε σύμβαση ή συμπεριφορά που μπορεί να περιορίζει ή να στρεβλώνει τον ανταγωνισμό, πρέπει να υπομνησθεί κατ' αρχάς ότι, όπως προκύπτει από πάγια νομολογία, στα εθνικά δικαστήρια, τα οποία πρέπει να εφαρμόζουν στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου, απόκειται η εξασφάλιση της πλήρους αποτελεσματικότητας των διατάξεων αυτών και της προστασίας των δικαιωμάτων που αυτές χορηγούν στους ιδιώτες (βλ., ιδίως, τις αποφάσεις της 9ης Μαρτίου 1978, 106/77, Simmenthal, Συλλογή τόμος 1978, σ. 239, σκέψη 16, και της 19ης Ιουνίου 1990, C-213/89, Factortame κ.λπ., Συλλογή 1990, σ. I-2433, σκέψη 19).
- 26 Η πλήρης αποτελεσματικότητα του άρθρου 85 της Συνθήκης και, ειδικότερα, η πρακτική αποτελεσματικότητα της απαγορεύσεως που προβλέπει η παράγραφος 1 του άρθρου αυτού θα διακυβευόταν εάν δεν μπορούσε κάθε υποκείμενο δικαίου να ζητήσει αποκατάσταση της ζημίας που του προξένησε σύμβαση ή συμπεριφορά δυνάμενη να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό.
- 27 Πράγματι, ένα τέτοιου είδους δικαίωμα ενισχύει την αποτελεσματική λειτουργία των κοινοτικών κανόνων του ανταγωνισμού και μπορεί να αποθαρρύνει τις συχνά κεκαλυμμένες συμφωνίες ή πρακτικές δυνάμενες να περιορίσουν ή να νοθεύσουν τον ανταγωνισμό. Υπό την άποψη αυτή, οι αγωγές αποζημιώσεως ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων μπορούν να συμβάλλουν σημαντικά στη διατήρηση της αποτελεσματικότητας του ανταγωνισμού εντός της Κοινότητας.

- 28 Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν μπορεί να αποκλειστεί εκ των προτέρων η άσκηση μιας τέτοιας αγωγής από συμβαλλόμενο σε σύμβαση η οποία θα κρινόταν αντίθετη με τους κανόνες του ανταγωνισμού.
- 29 Πάντως, ελλείψει σχετικής κοινοτικής ρυθμίσεως, εναπόκειται στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να ορίσει τα αρμόδια δικαιοδοτικά όργανα και να ρυθμίσει τις δικονομικές προϋποθέσεις άσκησης των ενδίκων βοηθημάτων που αποσκοπούν στην κατοχύρωση της προστασίας των δικαιωμάτων τα οποία τα υποκείμενα δικαίου αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο, υπό την προϋπόθεση, αφενός, ότι οι προϋποθέσεις αυτές δεν είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοια ένδικα βοηθήματα της εσωτερικής έννομης τάξεως (αρχή της ισοδυναμίας) και, αφετέρου, ότι δεν καθιστούν αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμει η κοινοτική έννομη τάξη (αρχή της αποτελεσματικότητας) (βλ. απόφαση της 10ης Ιουλίου 1997, C-261/95, *Palmisani*, Συλλογή 1997, σ. I-4025, σκέψη 27).
- 30 Συναφώς, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν απαγορεύει στα εθνικά δικαστήρια να μεριμνούν προκειμένου η προστασία των δικαιωμάτων που εγγυάται η κοινοτική έννομη τάξη να μη συνεπάγεται τον αδικαιολόγητο πλουτισμό των δικαιούχων (βλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 4ης Οκτωβρίου 1979, 238/78, *Ireks-Atkady* κατά Συμβουλίου και Επιτροπής, Συλλογή τόμος 1979/II, σ. 451, σκέψη 14' της 27ης Φεβρουαρίου 1980, 68/79, *Just*, Συλλογή τόμος 1980/I, σ. 253, σκέψη 26, και της 21ης Σεπτεμβρίου 2000, C-441/98 και C-442/98, *Μιχαηλίδης*, Συλλογή 2000, σ. I-7145, σκέψη 31).
- 31 Ομοίως, το κοινοτικό δίκαιο δεν αντιτίθεται, υπό την προϋπόθεση της τηρήσεως των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας (βλ. προαναφερθείσα απόφαση *Palmisani*, σκέψη 27), στο να μην αναγνωρίζει το εθνικό δίκαιο σε συμβαλλόμενο, για τον οποίο διαπιστώνεται ότι φέρει σημαντική ευθύνη για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού, το δικαίωμα να απαιτήσει από τον αντισυμβαλλόμενο του αποζημίωση. Πράγματι, σύμφωνα με μια αρχή που αναγνωρίζεται στην πλειονότητα των νομικών συστημάτων των κρατών μελών και την οποία το Δικαστήριο έχει ήδη εφαρμόσει (βλ. απόφαση της 7ης Φεβρουαρίου 1973, 39/72, *Επιτροπή κατά Ιταλίας*, Συλλογή τόμος 1972-1973, σ. 375, σκέψη 10), ένα υποκείμενο δικαίου δεν μπορεί να επικαλεστεί προς όφελός του τη δική του παράνομη συμπεριφορά, οσάκις αυτή αποδεικνύεται.

- 32 Συναφώς, μεταξύ των στοιχείων που μπορεί να συνεκτιμά το αρμόδιο δικαστήριο, πρέπει να μνημονευθεί το οικονομικό και νομικό πλαίσιο εντός του οποίου κινούνται οι συμβαλλόμενοι καθώς και, όπως ορθώς επισημαίνει η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, η διαπραγματευτική δύναμη και η συμπεριφορά των δύο συμβαλλόμενων μερών αντιστοίχως.
- 33 Ειδικότερα, εναπόκειται στο εν λόγω δικαστήριο να εξετάσει αν το συμβαλλόμενο μέρος που ισχυρίζεται ότι υπέστη ζημία, λόγω της συνάψεως συμβάσεως δυνάμενης να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό, βρισκόταν σε σαφώς υποδεέστερη θέση σε σχέση με τον αντισυμβαλλόμενό του, οπότε η ελευθερία του να διαπραγματευθεί τους όρους της εν λόγω συμβάσεως καθώς και η ικανότητά του να αποτρέψει τη ζημία ή να περιορίσει την έκτασή της, ιδίως μετερχόμενο εγκαίρως όλα τα μέσα παροχής ένδικης προστασίας που είχε στη διάθεσή του, ήταν, αν μη τι άλλο, σοβαρά περιορισμένη.
- 34 Παραπέμποντας στις αποφάσεις του Δικαστηρίου της 12ης Δεκεμβρίου 1967, 23/67, Brasserie de Haecht (Συλλογή τόμος 1965-1968, σ. 629), και της 28ης Φεβρουαρίου 1991, C-234/89, Δηλιμίτης (Συλλογή 1991, σ. I-935, σκέψεις 14 έως 26), η Επιτροπή και η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου επικαλέστηκαν ορθώς και την περίπτωση συμβάσεως που αποδεικνύεται αντίθετη με το άρθρο 85, παράγραφος 1, της Συνθήκης για τον μοναδικό λόγο ότι αποτελεί μέρος μιας δέσμης παρεμφερών συμβάσεων που προκαλούν σωρευτικό αποτέλεσμα επί του ανταγωνισμού. Στην περίπτωση αυτή, ο αντισυμβαλλόμενος του δικαιούχου της δέσμης είναι δυνατόν να μη φέρει σημαντική ευθύνη για την παράβαση του άρθρου 85, ιδίως όταν στην πραγματικότητα ο δικαιούχος της δέσμης τού επέβαλε τους όρους της συμβάσεως.
- 35 Αντιθέτως προς όσα υποστηρίζει η Courage, η διαφορετική εκτίμηση της εκτάσεως των ευθυνών δεν είναι αντίθετη με τη νομολογία του Δικαστηρίου κατά την οποία είναι αδιάφορο, ως προς την εφαρμογή του άρθρου 85 της Συνθήκης, εάν τα μέρη της συμφωνίας τελούν ή όχι σε σχέση ισότητας μεταξύ τους όσον αφορά τη θέση και τη λειτουργία τους στην οικονομία (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση του Δικαστηρίου της 13ης Ιουλίου 1966, 56/64 και 58/64, Consten και Grundig κατά Επιτροπής, Συλλογή

τόμος 1965-1968, σ. 363, 370). Πράγματι, η νομολογία αυτή αφορά τις προϋποθέσεις εφαρμογής του άρθρου 85 της Συνθήκης, ενώ τα ερωτήματα που υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο στο πλαίσιο της παρούσας υποθέσεως αφορούν ορισμένες αστικού δικαίου συνέπειες από την παράβαση της διατάξεως αυτής.

36 Ενόψει όλων των ανωτέρω σκέψεων, στα υποβληθέντα ερωτήματα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι:

- ο συμβαλλόμενος σε σύμβαση δυνάμενη να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό, κατά την έννοια του άρθρου 85 της Συνθήκης, μπορεί να επικαλεστεί την παράβαση της διατάξεως αυτής προκειμένου να ζητήσει την παροχή ένδικης προστασίας (relief) έναντι του αντισυμβαλλομένου του·
- το άρθρο 85 της Συνθήκης απαγορεύει κανόνα του εθνικού δικαίου ο οποίος δεν επιτρέπει σε συμβαλλόμενο σε σύμβαση δυνάμενη να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό, κατά την έννοια της προαναφερθείσας διατάξεως, να ζητήσει αποζημίωση για την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη από την εκτέλεση της εν λόγω συμβάσεως για τον μοναδικό λόγο ότι αυτός που προβάλλει το αίτημα αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος στη σύμβαση αυτή·
- το κοινοτικό δίκαιο δεν απαγορεύει κανόνα του εθνικού δικαίου που δεν επιτρέπει σε συμβαλλόμενο σε σύμβαση δυνάμενη να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό να στηριχθεί στις δικές του παράνομες πράξεις προκειμένου να ζητήσει αποζημίωση, εφόσον αποδεικνύεται ότι ο συμβαλλόμενος αυτός έχει σημαντική ευθύνη για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 37 Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου και η Γαλλική, η Ιταλική και η Σουηδική Κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή, που κατέθεσαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, δεν αποδίδονται. Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων.

Για τους λόγους αυτούς,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ,

κρίνοντας επί των ερωτημάτων που του υπέβαλε με διάταξη της 16ης Ιουλίου 1999 το Court of Appeal (England & Wales) (Civil Division), αποφαινεται:

- 1) Ο συμβαλλόμενος σε σύμβαση δυνάμενη να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό, κατά την έννοια του άρθρου 85 της Συνθήκης ΕΚ (νυν άρθρου 81 ΕΚ), μπορεί να επικαλεστεί την παράβαση της διατάξεως αυτής προκειμένου να ζητήσει την παροχή ένδικης προστασίας (relief) έναντι του αντισυμβαλλομένου του.**

- 2) Το άρθρο 85 της Συνθήκης απαγορεύει κανόνα του εθνικού δικαίου ο οποίος δεν επιτρέπει σε συμβαλλόμενο σε σύμβαση δυνάμενη να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό, κατά την έννοια της προαναφερθείσας διατάξεως, να ζητήσει αποζημίωση για την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη από την εκτέλεση της εν λόγω συμβάσεως για τον μοναδικό λόγο ότι αυτός που προβάλλει το αίτημα αποτελεί συμβαλλόμενο μέρος στη σύμβαση αυτή.
- 3) Το κοινοτικό δίκαιο δεν απαγορεύει κανόνα του εθνικού δικαίου που δεν επιτρέπει σε συμβαλλόμενο σε σύμβαση δυνάμενη να περιορίσει ή να νοθεύσει τον ανταγωνισμό να στηριχθεί στις δικές του παράνομες πράξεις προκειμένου να ζητήσει αποζημίωση, εφόσον αποδεικνύεται ότι ο συμβαλλόμενος αυτός έχει σημαντική ευθύνη για τη στρέβλωση του ανταγωνισμού.

Rodríguez Iglesias

Gulmann

Wathelet

Σκουρής

Edward

Jann

Sevón

Macken

Colneric

Cunha Rodrigues

Timmermans

Δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση στο Λουξεμβούργο στις 20 Σεπτεμβρίου 2001.

Ο Γραμματέας

Ο Πρόεδρος

R. Grass

G. C. Rodríguez Iglesias